

Аналітична записка про категорії українських громадян, які утримуються в місцях позбавлення волі в Росії та на окупованих територіях в результаті повномасштабного військового вторгнення в Україну, а також проблеми, пов'язані з правовими гарантіями для українців

Цей документ підготовлено групою експертів у рамках транснаціональної платформи «Жіночі ініціативи за сталий мир, діалог і демократію».

Анотація

Документ описує поточну ситуацію та визначає категорії громадян України, які були позбавлені волі Російською Федерацією. З початку військового конфлікту в 2014 році, і особливо з моменту повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, Російська Федерація систематично відмовляється визнавати затримання тисяч українських громадян (як військових, так і цивільних).

Автори документу ставлять собі за головну мету подбати про те, щоб учасники усіх поточних або майбутніх політичних процесів пам'ятали про українців, які були несправедливо, незаконно та безпідставно позбавлені волі, або стали заручниками незаконних рішень, або перебувають у російському полоні.

У документі показано, що незаконне утримання українських громадян в Російській Федерації та на тимчасово окупованих територіях України є масштабною та систематичною проблемою, яка впливає на життя тисяч людей. У цьому контексті порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини набувають інституціонального характеру.

Закритість інформації про місцезнаходження та умови тримання українських громадян, відмова у доступі до міжнародних моніторингових місій, відсутність прозорих і законних процедур ідентифікації, підтвердження особи та встановлення правового статусу затриманих осіб призводить до виникнення правового вакууму, що позбавляє жертв цих порушень основних гарантій захисту.

Автори пропонують створити групу міждисциплінарних та міжнародних (в т.ч. українських та російських) експертів. Їхні зусилля повинні бути спрямовані на відновлення порушених прав, забезпечення доступу до засобів правового захисту, визнання правового статусу кожної особи, яка перебуває в полоні. До найважливіших завдань цієї групи слід віднести звільнення незаконно затриманих осіб, проведення обміну військовополоненими і, зрештою, повернення всіх звільнених осіб додому для возз'єднання з їхніми родинами.

Зміст

1 Вступ.....	2
1.1 Вступ.....	2
1.2 Методологія та обмеження.....	3
2 Застосовні міжнародні та національні стандарти.....	3
3 Категорії українських громадян, які зазнали позбавлення волі з боку Російської Федерації.....	4
3.1 Категорія військовополонені.....	4
3.1.1 Військовополонені, які зазнали незаконних кримінальних переслідувань за участь у бойових діях.....	5
3.1.2 Військовополонені, які утримуються incommunicado (без зв'язку із зовнішнім світом).....	6
3.1.3 Зниклі (непідтверджені) військовополонені.....	7
3.1.4 Українські цивільні особи, які чинили організований опір окупаційним силам.....	7
3.2 Категорія цивільні особи.....	8
3.2.1 Зниклі українські громадяни.....	9
3.2.2 Українські цивільні особи, які утримуються incommunicado (без зв'язку із зовнішнім світом).....	9
3.2.3 Українські цивільні особи, які зазнали кримінального переслідування або знаходяться у місцях позбавлення волі на окупованих територіях або у Російській Федерації.....	10
3.2.4 Ув'язнені громадяни України, насильно переведені у 2022 році з виправних установ Херсонської та Миколаївської областей України, які були окуповані російськими військами на той момент, до виправних колоній на території Російської Федерації.....	12
3.2.5 Громадяни України, які утримуються у Центрах тимчасового утримання іноземних громадян (ЦТУІГ).....	13
4 Висновок.....	15

1 Вступ

1.1 Вступ

Основна мета цього документа – не дозволити забути про тих громадян України, які у зв'язку з багаторічним збройним конфліктом були несправедливо, незаконно і безпідставно позбавлені волі, стали заручниками неправових рішень або перебувають у російському полоні. Тих, чії імена, можливо, не зафіксовані в жодному офіційному списку.

З початку військового конфлікту в 2014 році і особливо з моменту повномасштабного вторгнення в 2022 році Росія систематично відмовляється визнавати затримання тисяч українських громадян – як військовослужбовців, так і цивільних. Ці люди зникають у тіні війни: вони не фігурують у списках на обмін, не стають об'єктами публічних кампаній, їхні імена не звучать у переговорах. У кращому випадку вони можуть бути визнані політичними в'язнями через багато місяців або років, якщо про них дізнаються правозахисні організації. У гіршому – вони назавжди залишаться зниклими безвісти.

Втім мова може йти про десятки тисяч людей, що утримуються у Російській Федерації та на окупованих територіях України. Сам факт їхнього фізичного, живого, страждаючого існування не вписується в бюрократичні формулювання. Вони – «ніхто» для системи, але вони – все для тих, хто зобов'язаний – за посадою чи покликанням – захищати людську гідність.

В умовах, коли обміни військовополоненими, цивільними особами та тілами загиблих стають однією з центральних тем міжнародних і двосторонніх переговорів, ми вважаємо життєво необхідним

визначити категорії осіб, які можуть залишитися невидимими для учасників переговорів. Вони не повинні бути забуті, і вони мають бути звільнені.

Цей документ не претендує на вичерпний експертний аналіз усієї складності проблематики військового та політично мотивованого полону. Його завдання – представити огляд груп людей, чие утримання в полоні може залишитися неврахованим: тих, хто, швидше за все, не з'явиться в жодному офіційному списку або буде класифікований неправильно.

1.2 Методологія та обмеження

Робота над доповіддю проводилася на основі аналізу відкритих джерел: звітів моніторингових місій ООН та ОБСЄ, матеріалів правозахисних організацій, публікацій у ЗМІ.

Автори доповіді не мали доступу до офіційних реєстрів Російської Федерації, списків людей для обміну з Україною, або переліків, що надсилаються Міжнародному Комітету Червоного Хреста (МКЧХ).

Класифікація категорій осіб побудована на основі:

- моніторингу судових процесів,
- аналізу доступної інформації міжнародних та міждержавних організацій,
- доповідей правозахисних НУО.

З огляду на ці обмеження, наведена класифікація відображає відому авторам практику. Вона не претендує на вичерпне охоплення всієї проблематики.

2 Застосовні міжнародні та національні стандарти

А. Російська Федерація має зобов'язання за міжнародними договорами та звичайними нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, включаючи чотири Женевські конвенції в остаточній редакції від 1949 року, а саме:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях;
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі;
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими;
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни;
5. Додатковий протокол I від 1977 року до Женевських конвенцій про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, а також Гаазька конвенція IV від 1907 року про закони та звичаї війни на суходолі включно з доданим до неї Положенням про закони та звичаї суходільної війни.

Після розпаду СРСР, який підписав і ратифікував Женевські конвенції 1949 року та доданий до них Протокол I 1977 року, Російська Федерація підтвердила правонаступництво за всіма вищезазначеними документами, а також свою участь у Гаазькій конвенції IV 1907 року.

В. Міжнародне право прав людини (далі – МППЛ) продовжує застосовуватися в ситуації міжнародного збройного конфлікту. Держави зобов'язані поважати і дотримуватися МППЛ за всіх обставин, що підпадають під їх юрисдикцію, у тому числі в місцях, що знаходяться під їх ефективним контролем або окуповані ними. Крім того, вони повинні забезпечити відповідність будь-яких обмежень реалізації прав людини вимогам застосовного МППЛ. Найбільш ефективним і конкретним інструментом МППЛ, який поширює свою дію на Російську Федерацію, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МППП). Інші інструменти та норми в галузі МППП також мають певне значення і повинні застосовуватися на практиці, проте МППП є тим документом, що породжує зобов'язання Російської Федерації на підставі застосування Факультативного протоколу (№1) до МППП, який був ратифікований СРСР 1 жовтня 1991 року і є чинним на території РФ з огляду на правонаступництво, починаючи з 1 січня 1992 року. Ці зобов'язання полягають у тому, що держава, яка ратифікувала Факультативний протокол (№1) до МППП, визнає право на подання індивідуальних скарг щодо порушень прав людини до Комітету ООН з прав людини (КПЛ ООН) і одночасно визнає компетенцію Комітету розглядати ці скарги та виносити рішення, що є

обов'язковими до виконання державою. Стаття 7 МПГПП забороняє катування і жорстоке поведіння. Стаття 9 МПГПП проголошує: «ніхто не може бути підданий свавільному арешту або утриманню під вартою». Не менш актуальними для даної доповіді слід вважати положення статті 10 (умови тримання в місцях позбавлення волі) і статті 14 (гарантії справедливого судового розгляду) МПГПП. Права, передбачені вищезазначеними статтями МПГПП, найчастіше порушуються щодо українських громадян: військовополонених та цивільних осіб. Хоча держави можуть відступати від певних договірних зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, який загрожує життю нації, ця процедура жорстко врегульована. Відступ від зобов'язань щодо прав людини дозволяється виключно «в тих межах, яких вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими зобов'язаннями держави за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження»¹. Водночас в міжнародному праві закріплена заборона на відступ від ряду зобов'язань. Зокрема це стосується права на життя, заборони свавільного позбавлення життя та заборони катувань. Ще однією важливою умовою є негайне інформування про відступ від зобов'язань. Російська Федерація не декларувала ніяких відступів від своїх зобов'язань за МПГПП, таким чином всі її міжнародні зобов'язання в галузі прав людини залишаються чинними.

С. Дотримання прав людини також гарантується в рамках російського національного законодавства. Конституція Російської Федерації (стаття 2) проголошує права і свободи людини найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист – обов'язком держави. Стаття 15 Конституції стверджує, що «загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. У разі якщо міжнародним договором Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачені законом, застосовуються правила міжнародного договору». Відповідно до статті 17 Конституції, права і свободи людини визнаються і гарантуються відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Стаття 19 Конституції гарантує рівність усіх перед законом і судом, забороняючи будь-які форми дискримінації за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками. Згідно зі статтею 21 Конституції ніхто не може бути підданий катуванню, насильству, жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поведінню чи покаранню. Принцип недопустимості свавільного арешту закріплений в статті 22 Конституції. Таким чином, права людини підлягають захисту незалежно від громадянства або іншого статусу особи. Кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче законодавство РФ, а також норми кримінального та адміністративного права гарантують реалізацію прав затриманих і ув'язнених осіб, включаючи заборону катувань, інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів поведіння, право на медичну допомогу та юридичний захист.

Однак на практиці спостерігається систематичне порушення цих гарантій стосовно українських військовополонених та цивільних осіб, утримуваних під контролем російської влади, що свідчить про недотримання Росією навіть власних правових зобов'язань.

Аналіз конкретних порушень норм МГП, МПГПП та російського законодавства щодо українських цивільних і військових осіб вимагає проведення окремого масштабного дослідження. Таке завдання не ставилося перед експертами в рамках підготовки цього матеріалу. При описі становища окремих категорій осіб експерти обмежуються згадкою про відповідні факти і вказують на їх відповідність або невідповідність застосовним правовим стандартам.

3 Категорії українських громадян, які зазнали позбавлення волі з боку Російської Федерації

3.1 Категорія військовополонених

Женевська конвенція 1949 року про поведінку з військовополоненими встановлює основні принципи гуманного поведіння з особами, які потрапили в полон під час міжнародного збройного конфлікту. Військовополонені мають право на повагу до їхньої особи й честі (стаття 13), право на захист від катувань, жорстокого та принизливого поведіння (стаття 17), а також право на медичну допомогу (стаття 29) та умови тримання в місцях позбавлення волі, що відповідають встановленим нормам (стаття 25). Їм гарантується право на зв'язок з родичами через Міжнародний Комітет

¹ Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Червоного Хреста (стаття 70) і справедливий судовий розгляд (статті 82-108). Конвенція забороняє примушувати військовополонених до участі у військових операціях або пропагандистських заходах (стаття 23). Важливим елементом захисту є положення про те, що військовополонені не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за законну участь у бойових діях (стаття 82), що виключає можливість переслідування і засудження за виконання ними військового обов'язку. Конвенція вимагає негайного звільнення та репатріації полонених після закінчення активних бойових дій (статті 118–119).

Опис фактичної ситуації

Російська Федерація не надає інформації про умови тримання та місця інтернування українських військовополонених. Міжнародні спостережні місії (Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), ОБСЄ) жодного разу не отримали доступу до українських військовополонених, які перебувають у полоні на території Російської Федерації. Єдиними джерелами інформації є опитування українських полонених після їх звільнення в результаті обмінів між Україною та Росією, свідчення та опитування адвокатів, а також заяви, зроблені в судах, у випадках коли судові засідання проходять у відкритому режимі.

Російська Федерація інтернує військовополонених та переміщує їх до місць тимчасового утримання інтернованих осіб, розташованих на окупованій нею території України та в Російській Федерації. Умови тримання та поводження з військовополоненими в цих місцях є жахливими. Більшість українських військовополонених, опитаних представниками УВКПЛ, зазнали різних форм тортур, жорстокого поводження або сексуалізованого насильства, таких як примусове оголення та встановлення затискачів на геніталії під час катування електричним струмом.

Російська влада часто відмовляє українським військовополоненим у праві на спілкування з їхніми родинами. Відсутній прозорий відпрацьований механізм комунікації військовополонених із зовнішнім світом. Вибіркові акції у вигляді передачі поодиноких повідомлень і листівок не можуть вважатися дотриманням вимог Конвенції.

УВКПЛ ООН задокументувало² випадки затримання/утримання російською владою українського військово-медичного персоналу, що потенційно порушує норми МГП, згідно з яким такі затримання є допустимими лише в тій мірі, в якій цього вимагає стан здоров'я та кількість військовополонених³. УВКПЛ не отримало жодної інформації про те, що цей медичний персонал був задіяний у процесі надання медичної допомоги пораненим і хворим військовополоненим у тому чи іншому місці утримання інтернованих осіб у 2023 році. Полонені медики, які не використовуються для надання медичної допомоги військовополоненим, підлягають обов'язковому звільненню та репатріації.

3.1.1 Військовополонені, які зазнали незаконних кримінальних переслідувань за участь у бойових діях

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, комбатанти мають імунітет від кримінального переслідування за участь у бойових діях відповідно до правил ведення війни та за дії, вчинені у відповідності до закону під час збройного конфлікту, навіть якщо подібні дії можуть бути кримінально караними за внутрішнім законодавством у мирний час. Крім того, умисне позбавлення військовополоненого права на справедливий і неупереджений судовий розгляд вважається грубим порушенням положень Третьої Женевської конвенції, а також статті 14 МПГПП.

Судді, призначені Росією на окупованій території та в Російській Федерації, ігнорують ці правові норми і засуджують українських військовополонених переважно за терористичними та екстремістськими статтями Кримінального кодексу РФ за вчинення дій, які повинні визнаватися законною участю в бойових діях.

2 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-12-12-OHCHR-37th-periodic-report-ukraine-UKR.pdf>

3 Представники медичного персоналу, в тому числі військових, зайнятих виключно лікуванням поранених та хворих, не вважаються військовополоненими, але вони можуть бути затримані тільки для надання медичної допомоги військовополоненим, стаття 33 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Результати моніторингу та звіти правозахисних організацій⁴ а також дані міжнародних моніторингових доповідей⁵ свідчать про системні порушення права на справедливий суд у таких кримінальних справах.

З огляду на закритість російської судової системи, відсутність доступу до судових органів на окупованих територіях, тяжкість злочинів, що інкримінуються українським військовополоненим згідно за КК РФ, інформація про судочинство та вироки у цих справах є вкрай обмеженою. На момент написання цього тексту правозахисникам відомо про щонайменше 6000 військовополонених на окупованих територіях та в Росії, щодо яких здійснюється або може бути здійснено кримінальне переслідування.⁶

3.1.2 Військовополонені, які утримуються *incommunicado* (без зв'язку із зовнішнім світом)

Це ситуація, коли статус військовополоненого формально визнається стороною, яка його утримує, але він позбавлений зв'язку із зовнішнім світом, включаючи:

- відмову в контакт з родиною;
- заборону на відвідування представниками МКЧХ;
- відсутність доступу до адвокатів або міжнародних спостерігачів.

За такого статусу особа формально визнається полоненою, але при цьому порушується її право на гуманне поводження та захист, передбачене Женевськими конвенціями. Це не обов'язково прирівнюється до насильницького зникнення, але якщо таке порушення відбувається впродовж тривалого часу і супроводжується приховуванням місцезнаходження, воно може бути визнано насильницьким зникненням.

Значна частина українських військовополонених, утримуваних Росією, перебуває в повній ізоляції – без доступу до родин, допомоги МКЧХ та будь-яких можливостей правового захисту. Хоча формально факт їх затримання може бути визнаний (наприклад, шляхом публікації відеозаписів на російських телеканалах або пропагандистських ресурсах, а також через обмін списками полонених між воюючими сторонами), вони фактично перебувають поза зоною правового захисту.

Така практика порушує положення Женевських конвенцій, згідно з якими воююча сторона зобов'язана:

- повідомляти МКЧХ про кожного військовополоненого;
- забезпечувати регулярний зв'язок полоненого із зовнішнім світом;
- гарантувати гуманне поводження та міжнародний нагляд.

Утримання *incommunicado* майже завжди супроводжується тортурами та приниженням гідності, а в разі приховування місцезнаходження це може прирівнюватися до насильницького зникнення. Більше того, Спільна заява про так звані «короткострокові насильницькі зникнення», опублікована 31 жовтня 2024 року Комітетом з насильницьких зникнень та Робочою групою з насильницьких або недобровільних зникнень наголошує: «тривалість не є визначальним елементом насильницького зникнення відповідно до міжнародного права в галузі прав людини». У Заяві визнається, що насильницьке зникнення завдає серйозної шкоди і наслідків зниклим особам та їхнім родинам, незалежно від тривалості, а також створює практичні проблеми в плані отримання захисту та

4 <https://graty.me/ru/rossiya-otkazyvaet-plennym-i-grazhdanskim-ukrainczam-v-spravedlivom-sudeb-nom-razbiratelstve-chem-sovershaet-prestuplenie-protiv-chelovechnosti-i-voennoe-prestuplenie-issledovanie/>

5 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-12-12-OHCHR-37th-periodic-report-ukraine-UKR.pdf>

6 <https://zmina.ua/publication/analitychne-doslidzhennya-vidmova-v-pravi-na-spravedlyvyj-sud-yak-mizhnarodnyj-zlochyn-pid-chas-vijny-rosiyi-proty-ukrayiny-kontekst-praktyka-pravo-ta-perspektyvy/>

відстоювання прав потерпілих⁷. Таким чином, приховування місцезнаходження військовополоненого навіть на короткий термін може бути визнано насильницьким зникненням.

3.1.3 Зниклі (непідтверджені) військовополонені

- Це особи, **чис перебування в полоні взагалі не визнається Росією**, незважаючи на наявність непрямих або прямих доказів (фото, відео, показання свідків).
- МКЧХ та сім'ї таких полонених **не отримують офіційних повідомлень**, що робить їх **жертвами насильницького зникнення** відповідно до міжнародних стандартів.
- Це більш складна категорія з точки зору міжнародного права, оскільки передбачає **відмову держави визнати сам факт затримання**, що виводить зазначених осіб за межі правового поля.

За даними українського Координаційного штабу, близько **25% військовополонених**, що повернулися додому у січні 2024 року, **вважалися зниклими безвісти**⁸, оскільки Росія не підтверджувала факт їх захоплення у полон. Це свідчить про **систематичну практику насильницького зникнення** українських військовослужбовців.

Представники Amnesty International задокументували⁹ безліч випадків, коли російська сторона відмовлялася визнавати наявність військовополонених, незважаючи на переконливі докази їх перебування в полоні – відеозаписи, повідомлення родичам, свідчення звільнених осіб. Наприклад, один із полонених передав повідомлення з виправної колонії в Оленівці, де пізніше загинуло понад 50 українських військовослужбовців у результаті вибуху. Його статус полоненого так і не був визнаний російською стороною.

Згідно з міжнародним правом, насильницьке зникнення визначається як «арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави або ж особами, або групами осіб, що діють з дозволу, за підтримки або за згодою держави, з подальшою відмовою визнати факт позбавлення волі або приховуванням даних про долю або місцезнаходження зниклої особи, внаслідок чого ця особа залишається не захищеною законодавством» (стаття 2 Конвенції ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень).

Така практика:

- порушує **норми міжнародного звичаєвого права**;
- може кваліфікуватися як **воєнний злочин** (нелюдське поводження);
- може визнаватися **злочином проти людяності** у разі встановлення факту систематичності та широкого розповсюдження цієї практики.

3.1.4 Українські цивільні особи, які чинили організований опір окупаційним силам

Велика кількість випадків кримінального переслідування українських цивільних осіб, які чинили опір російським окупаційним силам, свідчить про систематичне порушення норм міжнародного гуманітарного права. В умовах раптового вторгнення та російської окупації значна частина населення самостійно організувала збройний опір на тимчасово окупованих територіях України, керуючись патріотичними мотивами та прагненням захистити свою землю. Відповідно до статті 4 А(6) Третьої Женевської конвенції 1949 року, такі особи мають право на отримання статусу комбатантів, навіть не входячи до складу регулярних збройних сил, за умови відкритого носіння зброї та дотримання законів і звичаїв війни.

«Мешканці неокупованої території, які при наближенні ворога добровільно беруться за зброю, щоб чинити опір наступаючим військам... також вважаються військовополоненими» (Женевська конвенція III, стаття 4 А(6)).

7 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-12-12-OHCHR-37th-periodic-report-ukraine-UKR.pdf>

8 https://t.me/Koord_shtab/3690

9 <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2025/03/EUR-50.9046.2025-A-deafening-silence-2.pdf>

Попри це, російська правозастосовна практика ігнорує норми міжнародного гуманітарного права, розглядаючи таких осіб як цивільних, і масово кваліфікує їхні дії як «**терористичні акти**», «**диверсії**» або «**шпигунство**». Це суперечить Женевським конвенціям, які забороняють переслідування комбатантів за участь у бойових діях при дотриманні базових умов легітимного опору. Застосування статей кримінального законодавства замість визнання статусу військовополоненого порушує як право на справедливе поводження, так і загальні принципи ведення війни. Будучи утримуваними російською владою, такі люди фактично опиняються в одній з наведених нижче категорій цивільних осіб.

3.2 Категорія цивільні особи

Цей розділ фокусується на цивільних особах України, які були позбавлені волі в результаті збройного конфлікту і перебувають на територіях, контрольованих Російською Федерацією. Йдеться про затримання людей як на території Росії, так і на окупованих територіях України.

До цієї категорії віднесені особи, які зазнали свавільного та/або насильницького затримання з 2014 року, включаючи випадки, що сталися в Автономній Республіці Крим, окремих районах Донецької та Луганської областей, на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей, а також на територіях Київської та Чернігівської областей, які раніше були під окупацією. Згідно з нормами міжнародного права, зазначені території продовжують розглядатися як частина суверенної території України, а відповідно – особи, затримані або зниклі на цих територіях, вважаються цивільними особами, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Окремо слід зазначити, що цей розділ **не охоплює в повному обсязі** інші категорії цивільного населення, насильно переміщеного вглиб території Російської Федерації, в тому числі **дітей, пацієнтів психоневрологічних інтернатів, психіатричних закладів, будинків для людей похилого віку та інших вразливих груп**. З огляду на специфіку їх правового становища та ступінь вразливості, ці категорії потребують окремого аналізу в рамках спеціалізованих досліджень.

Женевська конвенція про захист цивільного населення та застосовні норми міжнародного гуманітарного права стверджують, що особи (у т.ч. затримані, поранені, інтерновані), які не беруть безпосередньої участі в бойових діях, мають право на гуманне поводження за будь-яких обставин, без будь-якої дискримінації (статті 3, 27 IV Женевської Конвенції). Їм гарантується захист від насильства, катувань, принижуючого гідність поводження та покарання без судового розгляду справи в законному порядку (статті 3, 5, 147). Конвенція передбачає право на зв'язок із зовнішнім світом (статті 25–26), а також доступ представників МКЧХ до місць утримання цих осіб (стаття 143).

Опис фактичної ситуації

Місія експертів, яка була сформована в лютому 2024 року в рамках Московського механізму ОБСЄ для розслідування фактів свавільного позбавлення волі українських цивільних російською стороною (далі – Місія), зазначає, що «після нападу Росії на Україну в 2014 році багато українських цивільних осіб зазнали затримання з боку російської влади».

Повномасштабне вторгнення 2022 року призвело до збільшення масштабів та ускладнення цих явищ, які характеризуються появою безлічі місць утримання під вартою, в основному на тимчасово окупованих територіях України, а також в Російській Федерації та Білорусі. Феномен затримання українських цивільних осіб слід розглядати не лише з хронологічної, а й з географічної точки зору, оскільки затримання, що відбувалися в Криму після його незаконної анексії в березні 2014 року, відрізняються своєю масштабністю від затримань на тимчасово окупованих територіях, таких як Київська, Херсонська або Запорізька області», – йдеться в доповіді Місії.

Експерти Місії дійшли висновку, що «переважна більшість цих випадків є свавільними позбавленнями волі згідно з міжнародним правом, або є такими, що не мають під собою допустимих підстав для затримання осіб, або порушують процесуальні вимоги для законного затримання, або і те, й інше».

Місія зафіксувала масові випадки катувань, жорстокого та нелюдського поводження, сексуального насильства, важких умов утримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом (incommunicado) та насильницьких зникнень.¹⁰

Жертви таких порушень підлягають негайному і безумовному звільненню. Їм має бути надана можливість повернутися в Україну, а також доступ до ефективних засобів правового захисту, включаючи виплату компенсації і реабілітацію. Проте російська сторона не виконує ці зобов'язання.

3.2.1 Зниклі українські громадяни

До цієї категорії автори документа відносять українських цивільних, які зникли безвісти в умовах окупації або внаслідок воєнних дій. Умовно кажучи, це люди, які вийшли з дому і не повернулися, і про їх долю нічого невідомо, а також ті, кого насильно вивезли з певної місцевості, і про них більше немає жодної інформації. Крім того, у доповіді УВКПЛ ООН задокументовані випадки масового зникнення мешканців прифронтових територій¹¹.

Всі ці люди можуть бути загиблими або живими, але вони не виходять на зв'язок з різних причин. Вони можуть десь переховуватися від різного роду переслідувань. Вони могли виїхати за кордон і загубитися в третій країні. Їх можуть насильно утримувати в Росії або на окупованих територіях України.

Досвід збройних конфліктів в інших країнах^{12, 13} свідчить про те, що пошук і повернення додому людей або тіл загиблих є трудомістким завданням, яке вимагає багато часу. МКЧХ займається цими питаннями впродовж багатьох років (якщо не десятиліть) після закінчення збройного конфлікту. У розділі «Висновок» наведено низку превентивних заходів, яких треба вжити негайно.

3.2.2 Українські цивільні особи, які утримуються *incommunicado* (без зв'язку із зовнішнім світом)

У цьому розділі ми акцентуємо увагу на категоріях цивільних осіб, які були позбавлені волі російською стороною в умовах військового конфлікту та окупації, але не мають офіційного процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого або засудженого. Ці люди утримуються в умовах повної ізоляції, без доступу до правового захисту, без повідомлення родичів і будь-якої юридичної визначеності їхнього становища¹⁴. У більшості випадків російська сторона не визнає факт їх затримання, а українська сторона вважає їх зниклими безвісти.

Становище українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією, є однією з найбільш тривожних і юридично невизначених форм позбавлення волі. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни прямо забороняє взяття цивільних осіб у заручники і не передбачає їх утримання в полоні. Допускається лише тимчасове затримання цивільних – виключно за наявності правових підстав із дотриманням встановлених законом гарантій: повідомлення членів сім'ї, доступ до адвоката та судовий контроль.

Згідно з російським законодавством, цивільна особа може бути затримана:

- за статтями Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації (КоАП РФ) – не більше ніж на 3 години, у виняткових випадках – до 48 годин;
- у зв'язку із порушенням кримінальної справи за статтями Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (КПК РФ) – на строк до 48 годин без винесення судового рішення, після чого слідчий зобов'язаний подати клопотання про застосування запобіжного заходу; суд може продовжити строк затримання до 72 годин.

Перевищення цих строків без дотримання встановлених процедур і складання процесуальних документів про час і причину затримання конкретної цивільної особи робить позбавлення волі свавільним, що може розцінюватися як насильницьке зникнення з точки зору міжнародного права.

Однак на практиці українські цивільні особи часто зникають без оформлення протоколів, порушення справ або пред'явлення звинувачень. Замість офіційного статусу їм присвоюється розмите

11 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-ua.pdf>

12 <https://www.icrc.org/ru/news-release/coordination-mechanism-continues-work-search-people-missing-connection-armed-conflicts>

13 https://www.icrc.org/ru/document/nagorno-karabakhskiy-konflikt-mkkk-sodeystvuet-peredache-tel-kombatantov-pogibshih-v-hode?utm_source=chatgpt.com

14 <https://www.bbc.com/russian/articles/cgekzjykvpk0>

формулювання – «затриманий за протидію спеціальній воєнній операції (СВО)». Такий «статус» не закріплений ані в кримінальному, ані в адміністративному законодавстві, що дозволяє тривалий час утримувати людей під вартою без судового контролю і доступу до адвокатів. Юридичний доступ до затриманих осіб є неможливим, навіть якщо відоме їх місцезнаходження – перебування поза правовим полем виключає можливість будь-яких процесуальних дій. Військові та цивільні суди відмовляються розглядати скарги на незаконність затримання, посилаючись на відсутність процесуальної бази.

Фактична відсутність правового статусу робить таких людей «невидимими» для системи – вони позбавлені доступу до послуг адвокатів і механізмів звільнення. Вони не можуть бути включені в списки на обмін: їх не визнають ані військовополоненими, ані підозрюваними. При цьому умови їх утримання під вартою часто зіставні з режимом утримання ув'язнених або військовополонених – ізоляція, відсутність контакту із зовнішнім світом, неможливість отримати медичну допомогу. На окупованих територіях такі особи найчастіше утримуються в приміщеннях занедбаних підприємств, в ангарах та підвалах, а по суті – в таємних в'язницях.

Численні свідчення, зібрані українськими та міжнародними правозахисними організаціями, підтверджують, що йдеться про системну практику насильницьких зникнень, незаконного позбавлення волі та фактичного взяття у заручники. За даними українського омбудсмана, за час війни було звільнено понад 140 цивільних осіб. Ще частину цивільних випустили на волю без пояснень. Однак справжній масштаб проблеми залишається прихованим: ми досі не знаємо про долю сотень, а можливо, і тисяч людей. Розповіді звільнених осіб є єдиними джерелом інформації про них.

У виправних колоніях і СІЗО, розташованих в Російській Федерації та на окупованих територіях, утримуються тисячі українських цивільних осіб, які були затримані під час проходження фільтраційних процедур або просто на вулицях. Процес їх ув'язнення характеризується повною відсутністю слідчих дій, обвинувачень, судових рішень і зрозумілих строків утримання. Також відсутні офіційні механізми пошуку та звільнення таких осіб.

Зафіксовані численні випадки катувань, жорстоких або таких, що принижують гідність, видів поведінки, сексуального насильства, утримання без комунікації із зовнішнім світом (incommunicado) та насильницьких зникнень. Під час етапування до місць відбування покарання трапляються випадки смерті та зникнення цивільних, які також кваліфікуються як насильницькі зникнення: людина перестає виходити на зв'язок, і жодна офіційна установа не може підтвердити її місцезнаходження. Російські правоохоронні органи не забезпечують розслідування таких правопорушень – жоден випадок не був розглянутий ефективним чином, а офіційні відповіді зводяться до формальних відписок.

Ситуація, в якій перебувають ці цивільні особи, вимагає підвищеної міжнародної уваги та включення до порядку денного переговорних процесів. «Невидимість» цих осіб у юридичній та гуманітарній сфері зумовлює особливу нагальність питання їх захисту.

3.2.3 Українські цивільні особи, які зазнали кримінального переслідування або знаходяться у місцях позбавлення волі на окупованих територіях або у Російській Федерації

У цьому розділі під громадянами України маються на увазі:

- Особи з українським громадянством, які постійно проживали на території України станом на початок 2014 року (незалежно від факту недобровільного набуття російського громадянства);
- Особи з українським громадянством, які продовжують проживати на території України та на тимчасово окупованих територіях після 2014 року (незалежно від факту недобровільного набуття російського громадянства);
- Особи з українським громадянством, які проживають в Росії.

Даний підхід відповідає критеріям міжнародного гуманітарного права і принципу національного походження особи, що застосовується до категорій осіб, які перебувають під захистом в умовах іноземної окупації (стаття 4 Женевської конвенції IV).

Категорії кримінального переслідування цивільних осіб України

1. Політично мотивовані кримінальні переслідування

Політично мотивовані кримінальні переслідування – це така форма зловживання кримінальним правосуддям, за якої державні органи порушують кримінальні справи не через вчинення реального злочину, а з метою тиску, залякування або усунення осіб з політичних міркувань, а також для виправдання незаконного і необґрунтованого утримання під вартою.

Найпоширенішими звинуваченнями, які висуваються проти громадян України в Російській Федерації та на окупованих територіях, є наступні:

- Участь у терористичній або екстремістській діяльності (а також відповідні заклики, сприяння або фінансування цієї діяльності).
- Шпигунство.
- Вчинення диверсії (вибуху, підпалу або інших дій, спрямованих на руйнування або пошкодження підприємств, споруд, об'єктів транспортної інфраструктури та транспортних засобів, засобів зв'язку, об'єктів критичної інфраструктури або з метою завдання шкоди здоров'ю людей та (або) компонентам природного середовища).
- Державна зрада.
- Публічні дії, спрямовані на дискредитацію збройних сил Російської Федерації.
- Поширення завідомо неправдивої інформації під виглядом достовірних відомостей («фейки»).

У багатьох випадках порушення кримінальних справ носить необґрунтований і свавільний характер. Наявність складу злочину не підтверджується об'єктивними доказами; зізнання, як правило, отримують із застосуванням психологічного тиску, тортур і сексуалізованого насильства.

Показовою є історія зі статтею 275 Кримінального кодексу Російської Федерації (КК РФ) «Державна зрада», яка в масовому порядку застосовувалася до громадян України під час приведення вироків судів ЛНР і ДНР у відповідність до законодавства РФ.

Крім того, практика розгляду справ проти українських громадян демонструє відхилення від базових гарантій належної правової процедури. До недавнього часу обвинувачених українців масово етапували вглиб території РФ, що суперечить принципу розгляду справи за місцем ймовірного вчинення злочину. Ба більше, після винесення вироку їх часто відправляють відбувати покарання у віддалені регіони Сибіру і Далекого Сходу за тисячі кілометрів від рідної землі. Кліматичні умови у цих регіонах сильно відрізняються від звичних умов, що може негативно впливати на здоров'я обвинувачених.

При цьому офіційні сайти зазначених судових інстанцій або не функціонують, або не публікують відомості про відповідні процеси, що унеможлиблює здійснення громадського контролю і порушує принцип відкритості правосуддя.

2. Переслідування за проукраїнські погляди

Окрему категорію становлять кримінальні справи, порушені у зв'язку із проявом або підтримкою проукраїнської громадянської позиції. У ряді випадків йдеться про фабрикації та провокації, що тягнуть за собою звинувачення в хуліганстві, перешкоджанні СВО, шпигунстві¹⁵, екстремізмі або інших кримінальних правопорушеннях (наприклад, зберігання заборонених речовин або наркотиків). Ці справи, як правило, ініціюються співробітниками ФСБ і мають на меті залякування та показове покарання.

3. Участь в об'єднаннях, які вважаються терористичними організаціями у Російській Федерації і на території нез визнаних квазідержавних утворень ЛНР и ДНР, або фінансування організацій, визнаних терористичними у РФ

Під кримінальне переслідування підпадають також громадяни України, які були членами релігійних або політичних об'єднань, визнаних терористичними організаціями в РФ. Наприклад:

¹⁵ <https://khp.org/ru/1608814005>

- прибічники ісламської партії «Хізб ут-Тахрір» (яка не вважається терористичною організацією в Україні, але була визнана терористичною в РФ у 2003 році);
- учасники української організації «Правий сектор», яка була визнана терористичною в РФ у 2015 році.

Після окупації Криму та частини Донбасу подібні звинувачення висувалися ретроспективно без проведення належного індивідуального аналізу, і в більшості випадків це завершувалося винесенням обвинувальних вироків, засудженням до тривалих термінів позбавлення волі та етапуванням до виправних колоній, розташованих на території РФ. На даний момент ці кримінальні статті продовжують активно використовуватися для переслідування осіб на окупованих територіях.

4. Переслідування колишніх учасників українських воєнізованих формувань

Окрему категорію становлять особи, які мали відношення до добровольчих батальйонів ЗСУ та МВС України (зокрема, «Азов», «Айдар», «Донбас»), але вийшли зі складу цих підрозділів задовго до моменту затримання. Незважаючи на їхній цивільний статус на момент позбавлення волі, їх часто звинувачують в участі в терористичних організаціях.

3.2.4 Ув'язнені громадяни України, насильно переведені у 2022 році з виправних установ Херсонської та Миколаївської областей України, які були окуповані російськими військами на той момент, до виправних колоній на території Російської Федерації

Дані про кількість насильно переміщених українських в'язнів різняться: за оцінками українських слідчих органів, понад 1700 осіб були переміщені російськими військами, за підрахунками правозахисників – близько 2500 осіб, а за даними місії ООН – приблизно 1600 осіб¹⁶. Згідно з доповіддю Моніторингової місії ООН (пункт 80), у листопаді 2022 року близько 1600 ув'язнених (усі – чоловіки), які відбували покарання у виправних колоніях Херсонської та Миколаївської областей, були переміщені до колоній Краснодарського, Ростовського та Волгоградського регіонів РФ. Представники російської влади не надали сім'ям переміщених в'язнів інформацію про долю цих осіб, а в окремих випадках вони відмовлялися відповідати на запити, посилаючись на закон про захист персональних даних.

Одразу після відбуття строку покарання десятки ув'язнених осіб були переміщені до центрів тимчасового утримання іноземних громадян (ЦТУІГ) на підставі судових постанов про порушення режиму перебування на території Російської Федерації з призначенням покарання у вигляді адміністративного видворення за межі РФ, де вони утримувалися місяцями без доступу до правової допомоги та процедур оскарження. У лютому 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з Росією, що унеможливило примусове вислання (видворення чи депортацію) українських громадян з РФ в Україну в умовах збройного конфлікту. Як наслідок, українські цивільні особи опинилися і досі перебувають у правовому вакуумі. УВКПЛ ООН кваліфікує такі затримання як свавільне позбавлення волі¹⁷.

31 липня 2023 року російський парламент ухвалив закон № 395-ФЗ¹⁸, який ретроспективно поширив кримінальну юрисдикцію Росії на окуповані території, включаючи визнання дійсності вироків українських судів, винесених до 30 вересня 2022 року (день анексії Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України). Водночас закон дозволяє не вважати злочинними діяння, вчинені «в інтересах РФ, ЛНР і ДНР», що підриває принцип законності. Подібний підхід вже застосовується Російською Федерацією з 2014 року після анексії Криму¹⁹.

ООН підкреслює, що стаття 49 Четвертої Женевської конвенції допускає переміщення цивільних осіб лише в разі крайньої необхідності (наявність загрози національній безпеці або нагальної військової необхідності) та за умови їх обов'язкового повернення за першої нагоди. Росія не

16 <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukrainian-prisoners-stuck-in-russia-forced-deportation-kher-son-stolen-liberation/>

17 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-07/2023-06-27-Ukraine-thematic-report-detention-UKR.pdf>

18 <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202307310011>

19 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201405050079>

дотрималась цих вимог, що дає підстави вважати насильницьке переміщення в'язнів на територію РФ грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Російська окупація виправних установ в Україні усунула правові підстави для подальшого утримання осіб під вартою: вони були засуджені українськими судами, а продовження строку їх ув'язнення в Росії без винесення нових судових рішень набуло свавільного характеру. Ще більш незаконним є утримання в'язнів вже після етапування вглиб території РФ – без перегляду вироків відповідно до принципів справедливого судового розгляду та дотримання процесуальних гарантій.

Спроба «легалізувати» ситуацію через закон № 395-ФЗ суперечить міжнародним нормам, включаючи статті 9 і 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Ретроактивне застосування закону і автоматичне визнання українських вироків без проведення судової експертизи порушує право людини на захист і робить її утримання під вартою неправомірним.

Таким чином, насильницьке переміщення українських в'язнів та їх утримання на території Росії становить сукупне порушення норм міжнародного гуманітарного та правозахисного права. Ці дії можуть розглядатися як воєнні злочини в контексті міжнародного кримінального права, з огляду на їх масовий і системний характер.

За наявними даними, частина переміщених осіб вже вийшла на волю, але вони були негайно заарештовані і поміщені у ЦТУІГ на підставі судових постанов про порушення режиму перебування в РФ з призначенням покарання у вигляді адміністративного видворення за межі РФ. Інша частина переміщених осіб продовжує відбувати покарання у виправних колоніях РФ, включаючи довічні терміни ув'язнення. Також наявні свідчення того, що примус до прийняття російського громадянства є поширеною практикою.

Після прийняття закону № 395-ФЗ російські суди почали активно переглядати вирoki, раніше винесені в Україні. За результатами перегляду вони найчастіше призначали ті ж самі терміни покарань, які були винесені українськими судами. Наразі частина в'язнів, переміщених з Херсонських колоній до виправних установ РФ, продовжують відбувати покарання відповідно до переглянутих вироків переважно у Волгоградській області та Краснодарському краї.

3.2.5 Громадяни України, які утримуються у Центрах тимчасового утримання іноземних громадян (ЦТУІГ)

До ЦТУІГ потрапляють наступні категорії українських громадян:

- Особи, які вчинили злочини на території РФ і відбули покарання в російських виправних колоніях, щодо яких після звільнення винесені рішення про небажаність їх подальшого перебування на території РФ;
 - В'язні, засуджені до позбавлення волі українськими судами, які відбували покарання у виправних колоніях на тимчасово окупованих територіях і були насильно переміщені до російських пенітенціарних установ, щодо яких після звільнення винесено постанови про адміністративне видворення за межі РФ;
 - В'язні, засуджені до позбавлення волі владою окупованих територій (Донецької та Луганської областей) у період 2014-2022 рр., які зберегли тільки українське громадянство і перебували у системі російських пенітенціарних установ з 2022 року. Щодо таких осіб після звільнення також виносяться постанови про адміністративне видворення за межі РФ;
 - Особи, які вчинили адміністративні правопорушення. Відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації (КоАП РФ), у ЦТУІГ можуть бути поміщені іноземні громадяни, в тому числі громадяни України, які порушили нижчезазначені статті Кодексу, і щодо яких винесені постанови судів або відділів МВС з призначенням покарання у вигляді адміністративного видворення за межі РФ.
- ➔ Ст. 18.8 КоАП РФ – порушення іноземними громадянами правил в'їзду, режиму перебування на території РФ (включаючи відсутність реєстрації, прострочену візу),
- ➔ Ст. 18.10 КоАП РФ – незаконна трудова діяльність іноземних громадян,
- ➔ Ст. 18.11 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином правил транзиту через територію РФ,

-
- ➔ Ст. 18.9 КоАП РФ – неподання іноземним громадянином запитуваних відомостей або подання неправдивих відомостей,
 - ➔ Ч. 5 ст. 5.26 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином законодавства про свободу совісті
 - ➔ Ч. 2 ст. 6.8 КоАП РФ – організація іноземцем незаконного обігу наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів
 - ➔ Ч. 2 ст. 6.9 КоАП РФ – вживання іноземним громадянином наркотичних засобів, психотропних речовин без рецепта лікаря
 - ➔ Ч. 2 ст. 6.13 КоАП РФ – пропаганда іноземним громадянином наркотичних засобів, психотропних засобів і прекурсорів
 - ➔ Ч. 2 ст. 6.16.1 КоАП РФ – незаконне придбання, зберігання, перевезення іноземним громадянином прекурсорів наркотичних засобів
 - ➔ Ч. 5, 6, 7, 8 ст. 6.21 КоАП РФ – пропаганда іноземним громадянином нетрадиційних сексуальних відносин
 - ➔ Ч. 3, 4 ст. 6.21 КоАП РФ – пропаганда іноземним громадянином педофілії
 - ➔ Ч. 3, 4 ст. 6.21.2 КоАП РФ – поширення іноземцем інформації серед неповнолітніх, що демонструє нетрадиційні сексуальні відносини
 - ➔ Ч. 2 ст. 18.1 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином правил перетину державного кордону РФ
 - ➔ Ч. 1.1 ст. 18.2 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином прикордонного режиму в прикордонній смузі
 - ➔ Ч. 2 ст. 18.4 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином встановленого режиму в пунктах пропуску через державний кордон РФ
 - ➔ Ч. 2 ст. 18.17 КоАП РФ – недотримання іноземцем обмежень на здійснення окремих видів діяльності, встановлених відповідно до федерального закону щодо іноземних громадян
 - ➔ Ч. 1 ст. 18.18 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином обов'язкових правил, пов'язаних з виконанням рішення про видворення
 - ➔ Ч. 1 ст. 19.27 КоАП РФ – подання іноземним громадянином неправдивих відомостей при здійсненні міграційного обліку
 - ➔ Ч. 9 ст. 19.34 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином порядку діяльності іноземного агента
 - ➔ Ч. 2 ст. 19.34.2 КоАП РФ – участь іноземного громадянина в діяльності іноземної або міжнародної некомерційної організації на території РФ, відомості про структурні підрозділи якої відсутні в реєстрі філій та представництв міжнародних організацій та іноземних некомерційних неурядових організацій
 - ➔ Ч. 3 ст. 20.20 КоАП РФ – споживання іноземним громадянином алкогольної продукції в заборонених місцях
 - ➔ Ч. 3 ст. 20.25 КоАП РФ – ухилення іноземного громадянина від виконання адміністративного покарання
 - ➔ Ч. 4, 5 ст. 20.31 КоАП РФ – порушення іноземним громадянином встановлених правил під час проведення спортивних змагань

У ЦТУІГ можуть бути поміщені іноземні громадяни або особи без громадянства, щодо яких:

- винесено судове рішення про адміністративне видворення;
- винесено рішення про депортацію або реадмісію (в адміністративному або міждержавному порядку);
- відсутні документи, які посвідчують особу та дозволяють їй добровільно залишити територію РФ;

- не забезпечено можливість негайного видворення (наприклад, через відсутність квитків, відмову в прийомі з боку рідної країни, епідеміологічні або політичні обмеження).

Строк – **до 90 діб** – може бути продовжений судом, якщо є об'єктивні перешкоди для видворення особи. Однак перебування українських громадян у ЦТУІГ стало практично безстроковим через розрив дипломатичних відносин між Україною та Росією після початку повномасштабного вторгнення. Відмова від співпраці з українським консульством або відсутність українських документів використовується як привід для продовження строку утримання – незважаючи на неможливість видворення.

Відомо, що механізм депортації українських громадян через територію Грузію працював принаймні до жовтня 2023 року. Процедура застосовувалася з перемінним успіхом. Далеко не завжди вдавалося досягти повної узгодженості між сторонами, проте використання цієї процедури дозволило звільнити з ЦТУІГ десятки українців. На сьогоднішній день авторам документу нічого не відомо про жодну третю країну, через яку здійснюється видворення або депортація українців.

Українські громадяни, які перебувають у ЦТУІГ, стикаються з такими проблемами:

- відсутність доступу до адвоката,
- непоінформованість про власні права,
- нерозуміння процедур,
- обмежені контакти із зовнішнім світом,
- неналежні умови тримання в місцях позбавлення волі,
- неналежний або відсутній доступ до медичної допомоги.

Утримання осіб в ЦТУІГ із перевищенням розумних строків за відсутності реальних перспектив видворення визнається свавільним позбавленням волі згідно з міжнародним правом прав людини (стаття 9 МПГПП). Зокрема, про це йдеться в рішенні КПЛ ООН у справі *A. v. Australia (1997): тривале адміністративне утримання без можливості оскарження та перегляду є порушенням статті 9 МПГПП. Неналежні умови тримання в місцях позбавлення волі, неналежна або відсутня медична допомога є порушенням статті 7 або статті 10 МПГПП залежно від ступеня серйозності цих порушень. Відсутність можливостей для об'єктивного перегляду судового рішення про фактично безстрокове утримання, а також складнощі із забезпеченням доступу до ефективних засобів захисту становлять порушення міжнародних зобов'язань РФ, зокрема гарантій habeas corpus, передбачених частиною 4 статті 9 (кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту або утримання під вартою, гарантується право на судовий розгляд його справи, щоб суд міг винести оперативне рішення щодо законності затримання особи і розпорядитися про її негайне звільнення, якщо затримання буде визнано незаконним) та частиною 3 статті 2 (ефективні засоби захисту) МПГПП.

4 Висновок

- Ситуація з утриманням громадян України – як військових, так і цивільних осіб – в місцях позбавлення волі на території Російської Федерації та на тимчасово окупованих територіях України становить масштабну і системну проблему, яка зачіпає тисячі людей. У цьому контексті порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартів у сфері прав людини набувають інституціоналізованого характеру. Російська Федерація не виконує своїх зобов'язань за Женевськими конвенціями, включаючи зобов'язання щодо захисту військовополонених, неприпустимості свавільних затримань, депортацій та насильницьких переміщень цивільного населення.
- Закритість інформації про місцезнаходження та умови тримання українських громадян, відмова у наданні допуску міжнародним моніторинговим місіям, відсутність прозорих правових процедур ідентифікації, підтвердження особи та встановлення правового статусу утримуваних осіб створюють ситуацію правового вакууму для жертв порушень, що позбавляє їх базових гарантій захисту. В свою чергу, це не тільки перешкоджає захисту прав утримуваних осіб, але й посилює страждання їхніх сімей, які не мають жодної інформації про долю близьких.

-
- Кожна із зазначених у документі категорій – військовополонені, «кримінальні» в'язні, затримані цивільні особи, депортовані особи, в'язні ЦТУІГ та інші – потребує глибокого правового та гуманітарного аналізу, а також розробки механізмів правового захисту. Це вимагає систематичної роботи міждисциплінарних і міжнародних експертних груп – російсько-українських, міжнародних і, за необхідності, посередницьких структур. Метою такої роботи має бути відновлення порушених прав, забезпечення доступу до засобів правового захисту, встановлення правового статусу кожної утримуваної особи. Надзвичайно важливим завданням є звільнення неправомірно утримуваних осіб, проведення обмінів військовополоненими і, зрештою, забезпечити всім можливість повернутися додому і возз'єднатися зі своїми сім'ями в Україні.
 - Превентивні заходи з пошуку та повернення тіл (останків) загиблих принаймні повинні базуватися на створенні та запуску механізмів пошуку та впізнання тіл з початку збройного конфлікту, включаючи організацію двосторонніх заходів щодо створення спеціальної комісії з ідентифікації, ведення реєстрів усіх зниклих безвісти, ведення реєстрів усіх тіл з обов'язковим включенням даних ДНК-ідентифікації кожного тіла, заборона на поховання в братських могилах, обмін реєстрами або створення загальної бази ДНК.